

UNIVERSITY OF TAMPERE

This document has been downloaded from
TamPub – The Institutional Repository of University of Tampere

 Publisher's version

The permanent address of the publication is
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201406031555>

Author(s): Heino, Aarre
Title: Kirjoittajan ja lukijan muuttuvat roolit
Main work: Laulujen lumossa : kirjallisuudentutkijoiden ja kirjailijoiden
seireenilauluja professori Yrjö Varpiolle hänen 60-vuotispäivänään
7.11.1999
Editor(s): Hosiaislouma, Yrjö
Year: 1999
Pages: 182-200
ISBN: 951-44-5591-6
Publisher: Tampere University Press
Discipline: Literature studies
Item Type: Article in Compiled Work
Language: fi
URN: URN:NBN:fi:uta-201406031555

All material supplied via TamPub is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorized user.

Kirjoittajan ja lukijan muuttuvat roolit

Aarre Heino

Muutamassa vuodessa erilaisten Internetissä julkaistujen tekstien määrä on kasvanut huimasti. Varsinkin WWW:n kasvu on ollut ennen näkemätön. Samanaikaisesti televisio ja radio näyttävät lisäävän ohjelmatarjontaansa digitalisoitumisen myötä. Näiden lisäksi erilaiset äänitteet, video, elokuva, sanomalehdet ja aikakauslehdet kamppailevat vapaa-ajastamme. Kirjallisuuden uhanalaisesta asemasta tässä medioiden moninaisuudessa on viime vuosien aikana useastikin eri yhteyksissä puhuttu. Tavallaan voidaankin nähdä huomattavn osan teksteistä siirtyneen näihin muihin medioihin. Toisaalta taas asiaa voidaan tarkastella niin, että perinteiset lajit lyriikka, epiikka ja draama vain ovat laajentaneet aluettaan; lyriikka musiikkiäänitteisiin, rock-lyriikkaan ja iskelmäsanoituksiin, epiikka radion erilaisiin puheohjelmiin ja draama televisioon ja elokuvaan. Olemme siirtyneet digitaalisen tekstin aikaan.

Jos tarkastelemme suomalaisia joukkoviestintätilastoja, kirjallisuuden ja kaunokirjallisuudenkaan rooli ei ole heikentynyt. Kun vuonna 1980 meillä ilmestyi kirjallisuutta 6 511 nimikettä, niin vuonna 1994 vastaava luku oli 12 539. (*Joukkoviestintätilasto*, 157.) Puheet kirjallisuuden kriisistä eivät toki ole syntyneet tällä vuosikymmenellä vaan vallankin romaanin kriisistä on puhuttu yhä uudelleen. Yleensä kriisi on tarkoittanut

jotain teosten esteettiseen ilmiasuun tai taiteelliseen arvoon kuuluvaa piirrettä. Nyt kriisipuheet liittyvät pikemmin kirjallisuuden olemassaolon oikeutukseen tai Internetin ja Webin yhä vahvemmaksi muuttuvaan asemaan, Mikko Lehtonen (1998, 124) osuu ilmeisesti oikeaan, kun hän toteaa, että kriisissä ei oikeastaan ole kirjallisuus sinänsä vaan eeppiseen romaaniin liittyvä kirjallisuuskäsitys. Lukijoita ja kirjoittajia kaikki mediat sekä tarvitsevat että löytävät. Vaikutelmani on, että silloinkin kun on puhuttu romaanin kriisistä, viihteellisellä romaanilla – seikkailuromani, jännitysromani, rakkausromani tai miksi niitä nimitettäneenkin – on mennyt varsin hyvin.

Artikkelini otsikolla viittaa hypertekstidokumentin lukijan ja kirjoittajan rooliin; aion lyhyesti pohdiskella myös digitaalisen tekstin luonnetta ylipäänsä ja lopuksi hieman kirjan tulevaisuutta tästä näkökulmasta. Hypertekstidokumentilla tarkoitan teosta, joka on luotu jollakin hypertekstiohjelmistolla ja tietokoneella ja tarkoitettu sellaisilla myös vastaanotettavaksi. Ongelmana on se, että vaikka hypertextitaidetta ja hypertextiromaaneja on olemassa, harvat ovat niitä nähneet ja voineet muodostaa niistä oman käsityksensä. Erilaisiin hyperdokumentteihin alamme jo olla tottuneita: CD-ROMit ja erityisesti Webin räjähdysmäinen kasvu ovat opettaneet lähes jokaiselle, mitä hypertextuaalisella esittämisellä tarkoitetaan.

Käsitteellisesti tämä alue on ollut viime vuosiin saakka aika villiä, mutta vähitellen lievää vakiintumista on nähtävissä. Syvälliseen käsitelmäärittelyyn en ryhdy. Termit hypertexti, hypermedia ja multimedia alkavat olla vakiintuneita. Kuten Aki Järvinen teoksessaan *Hyperteoria* toteaa, hypermedian käsite on käytössä lähinnä akateemisessa maailmassa ja tarkoittaa informaation hallinnan menetelmää. Multimedia puolestaan on arkipäiväisempi termi, jota mediat käyttävät, kun ne puhuvat tietokonevälitteisestä, monenlaista symbolimateriaalia sisältävästä esitystavasta. (Järvinen 1999, 38.) Hypertekstiä voidaan pitää yläkäsitteenä, joka mahdollistaa itseensä myös multimedian ja hypermedian käsitteet. Jakob Nielsen (1995, 5) toteaa teok-

sessaan *Multimedia and Hypertext*, että hän haluaa säilyttää käsitteen hyperteksti koko tälle alueelle, koska ei näe mitään syytä erottaa puhdasta kirjoitettua tekstiä käsitteleviä järjestelmiä muista.

Olin kymmenen vuotta sitten mukana tekemässä *Codex Binariumina* tunnettua hyperromaaniksi nimitettyä teosta, jonka eräänä tarkoituksena oli tutkia, millainen voisi olla uudenlainen, uudelle välineelle alun alkaen suunniteltu taideteos. Terminologisesti alue tuolloin oli helppo, mutta laitteet ja ohjelmistot nykyisiin verrattuina sekä kömpelöitä että vaativia. Ne pyrkivät määräämään teoksemme luonnetta ja sisältöä painoittellen suurestikin. Sekä prosessi että lopputulos olivat kuitenkin aika innovatiivisia. Teos rakentui suuressa määrin ryhmämme omille ideoille ja se määritteli ensi kertaa uuden lajityypin keskeisiä ominaisuuksia. Mielikuvani on, että ideamme olivat tuolloin melkoisen edistyksellisiä. Ongelmaksi jäi sittemmin se, että ohjelmistot ja laitteistot kasvoivat romaanimme ohi. Saattaisi olla jonkinmoinen kulttuuriteko siirtää tuon aikainen teoksemme nykyisten koneiden ja ohjelmistojen ymmärtämään muotoon.

Toisaalta en ole löytänyt hypertekstille selvää, arkista paikkaansa omassa henkilökohtaisessa tietokoneessani lukuun ottamatta Webiä varten luomiani sivustoja. Tiedän, että voisin tehdä opetusmateriaalia tuohon muotoon tai tallentaa päivittäisiä muistiinpanojani hypertekstitietokantaan. Paradoksaalista kyllä minulla ei nopeiden tietokoneiden kaudellakaan tunnu riittävän tähän aikaan. Tämä liittyy ainakin osittain siihen, että minulla ei ole tukenani ryhmää suunnittelemassa omia hypertextimateriaalejani ja oma aikani ei yleensä riitä. Edelleen opetusta varten on olemassa helppokäyttöisempiä ohjelmia kuin tavanomaiset hypertextiohjelmistot. Lisäksi en aivan tarkkaan tiedä, millainen olisi didaktisesti tehokas hypertextimuotoinen oppimateriaali omia tarkoituksiani varten.

Artikkelini ja esitelmäni kirjoitan edelleen jollain tavallisella kirjoitusohjelmalla. Tietokoneiden kirjoitusohjelmat on-

kin suunniteltu tekstin tekemiseen ja muokkaamiseen päämääränä paperituloste, kirja, artikkeli tai jokin muu vastaava. Jotta näistä julkaisuista saataisiin entistä paremman – enemmän kirjapainotuotteen – näköisiä, kirjoitusohjelmat ovat vähitellen kehittyneet varsinaisten julkaisuohjelmien kaltaisiksi. Sekä kirjoitus- että julkaisuohjelmiin on liitetty moninaisia kirjoittajan työtä helpottavia tai tehostavia ominaisuuksia. Uusiin kirjoitusohjelmien versioihin on yleensä lisätty mahdollisuus tallentaa asiakirja HTML-muotoon, jolloin sen käyttö Web-dokumentin osana on erittäin yksinkertaista.

Digitaalinen teksti

Digitaalisen tekstin määrä on lisääntynyt räjähdysmäisesti, samoin kiinnostus hypertekstin mahdollisuuksiin erityisesti opeuskäytössä ja myös taiteenteon välineenä on nopeasti laajentunut. Tilanne on jännittävä. Tekniikan kehitys on vienyt siihen, että suurin osa nykyisin ilmestyvistä teksteistä on ensiksi ollut olemassa digitaalisessa muodossa. Näin on käytännöllisesti katsoen kaikkien asiakirjojen, sanomalehtien, tietokirjojen ja kaunokirjallistenkin teosten kohdalla.

Tietokoneiden yleistyessä on esitetty kysymys, miksei tekstiä voitaisi toimittaa lukijalle tässä elektronisessa muodossa. Se jättäisi paperille painetun version pois ja alentaisi hintaa huomattavasti. Myös ekologian näkökulmasta elektronista tekstiä voitaisiin pitää tavoittelemisen arvoisena. Kirjailijoiden teoksia onkin toimitettu lukijoiden ulottuville jo ennen Webin aikaa sekä viiden tuuman että kolmen tuuman levykkeillä, joiden tallennuskapasiteetit olivat varsin vaatimattomia. Suomessa ensimmäisiä tämän suuntaisia yrityksiä teki Arto Kytöhonka, joka jo 1986 julkaisi teoksensa *Venetsialainen sarja. Nagauta 32–71* sekä tavallisena kirjana, bibliofiilipainoksena että digitaalisenä versiona levykkeellä. Ehkäpä asiaan kuuluu se, että kyseistä digitaalista versiotani en enää löytänyt, sen sijaan nu-

meroitu bibliofiilinen laitos oli näkyvällä paikalla hyllyssäni. Sivumennen sanottuna en olisi enää sen enempää kotonani kuin työpaikallani pystynyt lukemaan levykeversiota. Mikähän lienee yhtä kestävä tallennusmuoto kuin kirja on ollut jo viidensadan vuoden ajan?

Digitaalinen teksti on joillakin alueilla selvästi tullut painetun tekstin haastajaksi. Webin nopea laajeneminen muutamassa vuodessa varteenotettavaksi mediaksi on vienyt verkkoon monia sellaisia dokumentteja, jotka aikaisemmin julkaistiin vain paperille painettuina, kuten myös sellaisia, jotka päätyivät pöytälaatikkoon tai roskakoriin. Painetulla sanalla on oma käyttökelpoisuutensa ja arvostettu asemansa, mutta painotekniikan halpuus ja jopa kotijulkaisujen mahdollisuus voivat viedä painotuotteelta tuota arvostettua asemaa. Ehkäpä erilaiset tekstit tulevat yhdenvertaistumaan ja niiden arvo määräytyy sisällön ja sanoman merkittävyyden mukaan. Merkittävyys taas määräytyy entistäkin henkilökohtaisemmin kriteerein. Selvänä pidän lisäksi sitä, että eri mediat alkavat vaikuttaa toisiinsa ja määrittää toisiaan yhä voimakkaammin.

Lukeminen ja kirjoittaminen

Kirjallisuudentutkimus liittyy hieman yksinkertaistaen joko historiaan tai kirjailijaan, itse teokseen tai sen vastaanottoon yhteydessä oleviin kysymyksiin. Sen enempää kirjoittajan kuin lukijankaan teknisiä valmiuksia ei epäillä. Kirjallisuudentutkijoilla on tietoa siitä, miten ja millaisessa kontekstissa runot, näytelmät ja romaanit ovat syntyneet, samoin tiedetään, mitä Suomi lukee. Tiedetään, miten suomalaiset lukevat ja ymmärtävät lukemansa vaikkapa unkarilaisiin verrattuina. Samoin meillä on tietoa kirjailijan ammatista, kustannuspolitiikasta, lukijan kirjavalinnoista ja muista vastaavista asioista. Narratologia pystyy puolestaan yhä hienosyisemmin analysoimaan teosten rakenteita.

Varsin paljon on pohdittu suullisen ja kirjallisen ilmaisun eroja. Kansanrunous ja vanhat eepokset antavat kuvan siitä, mitä ominaisuuksia suullisella esitystavalla on ollut. Esimerkiksi eepokseen on kuulunut kertoja, joka on hallinnut kaiken tarvittavan materiaalin, hänellä on ollut arvovaltaa sitoa kuulijansa kuuntelemaan mutta myös kykyä esittää asia niin, että häntä on jaksettu kuunnella. Osittain tämän on taannut myös kuulijakunnan homogeenisuus ja kertojan arvostettu asema yhteisössään. Derrick de Kerckhoven (1997, 108) mukaan olemme palaamassa oraaliseen kulttuuriin tai täsmällisemmin elektroniseen oraaliseen kulttuuriin.

Painettu kirja – uskomattoman notkeasti myös tekniikan kehitystä noudattanut – toi muutoksia näihin käytäntöihin. Asia-tekstistä tuli yhteiskunnan muisti, taiteellisessa tekstissä taas kehitys on johtanut yhä moninaisempiin ilmaisukeinoihin, joista monet korostavat kirjoitetun fiktiivisen tekstin omalaatuisuutta muiden tekstien tai suullisen perinteen rinnalla. Tätä kehitystä kuvaa hyvin se osa kerronnan teoriaa, joka pohtii teoksen kertojan roolia. Pitkään riitti puhuminen hän-kertojasta ja minä-kertojasta, kaikkitietävästä kertojasta ja objektiivisesta kertojasta, päähenkilö-minästä ja todistaja-minästä. Vähitellen mukaan tarvittiin kertojan rinnalle implisiittinen kertoja, jota suoraan teoksesta ei näy, mutta jonka asenteet voidaan päätellä tekstistä. Vastaavalla tavalla lukija-henkilön ja lukija-funktion rinnalle on tullut implisiittinen lukija.

Hyperdokumentti ja kirja

Hypertekstin ominaisuuksina voidaan pitää ennen muuta assosiativisuutta ja vuorovaikutteisuutta. Edellinen tarkoittaa sitä, että vastaanottaja voi ainakin tietyissä rajoissa edetä hypertekstissä omien assosiaatioidensa mukaan ilman, että teoksen rakenne tai juoni sitoo hänet etenemään jossain tietyssä järjestyksessä. Ainakin hyperteksti tarjoaa hänelle mahdollisuuk-

sia tällaiseen etenemiseen. Hyperdokumentin tekijä voi myös säädellä vastaanottajan etenemisreittiä. Vuorovaikutteisuus taas tarkoittaa sitä, että vastaanottaja voi edetä omien tarpeittensa, toiveidensa ja kykyjensä mukaisesti hyperdokumentissa ja saada palautetta etenemisestään.

Vallankin opetuslalla on pantu suuria toiveita hypertekstin mahdollisuuksiin. Aikuisopintojen, elinikäisten opintojen ja yksilöllisten opintojen vaateet tuntuvat tukevan hypertekstuaalisia oppimateriaaleja. Cliff McKnight ym. ovat tutkineet hypertekstin ja tavallisen lineaarisen painetun tekstin tehokkuutta oppikirjana. He käyttivät erästä 13 sivun mittaista tekstiä, josta oli olemassa myös 53 kortin laajuinen hypertekstiversio. Kokeen tulosten mukaan vastaanottajat suoriutuivat paremmin luettuaan painettua tekstiä. He muistivat asiat täsmällisemmin ja heidän tarvitsi viipyä vähemmän aikaa indeksien ja sisällysluettelon parissa. Lisäksi he osasivat paremmin arvioida painetusta tekstistä sen laajuuden. (McKnight ym. 1990, 16.)

Kovin syvälle käyviä johtopäätöksiä tällaisesta kokeesta ei voi tehdä, mutta ainakin voidaan todeta, että hyperteksti ei kaikissa suhteissa ole ehdottoman ylivoimainen tapa opettaa uusia asioita. Todennäköistä on, että oppimistyyliä ja erilaiset sisällöt säätelevät sitä, miten hyvin hyperteksti soveltuu opetusvälineeksi. Esimerkiksi perehtyminen jonkin teknisen laitteen toimintaan tai maantieteeseen olisi hypertekstiympäristössä ilmeisesti erinomaisen tehokasta, kun taas syventyminen vaikkapa Kantin filosofiaan sujuu hyvin perinteisen kirjankin avulla.

Nielsen on esittänyt teoksessaan *Hypertext and Hypermedia* nelikentän muodossa hypertekstin etuja ja haittoja verrattuna paperitulosteeseen ja perinteiseen tietokonejärjestelmään. – Hypermedian etuja paperitulosteeseen verrattuna ovat mm.:

- Pystyy näyttämään liikkuvaa kuvaa, animaatiota ja filmiä
- Helpompi päivittää ja muutokset voidaan kirjata yhdellä kertaa kaikkiin tarvittaviin kohtiin

- Voidaan välittää tietokoneverkon kautta
- Yksittäisten kopioiden tekeminen helppoa
- Lukijapainotteinen vastaanottotapahtuma
- Periaatteessa koko maailman kirjallisuus on näppäimen painalluksen päässä

Hypermedian haittoina Nielsen taas näkee seuraavat:

- Teksti ruudulta hitaampaa lukea kuin paperilta nykyisillä näyttöillä
- Ei kannettava kirjan tavoin
- Vastaanottajan pitää opetella järjestelmän käyttö
- Käyttöliittymää ei ole standardisoitu
- Tiedonsiirtoprotokollaa ei ole standardisoitu
- Tuotteilla ei ole säännöllistä julkaisukanavaa, kirjakauppoja, kirjastoja, ISBN-tunnuksia
- Ei ensipainoksia, nahkaselkiä
- Tietokoneen teksti homogenisoitua.

(Nielsen 1990, 191.)

Useissa edellä mainituissa kohdissa voidaan nähdä sekä etuja että haittoja samanaikaisesti. Esimerkiksi grafiikan, äänen, animaation, kuvan ja liikkuvan kuvan lisääminen tekstiin luo valtavasti uusia mahdollisuuksia. Samalla tuo kaikki kuitenkin vaatii tavattoman paljon muistitilaa ja tehoa verkoilta, sen käsittely vaatii tehokkaita laitteita. Tämä merkitsee lisähintaa eli vie mahdollisuudet tavallisen käyttäjän ulottumattomiin – ainakin toistaiseksi.

Helppo päivitysmahdollisuus on tärkeitä asiatekstien ja erilaisten tietosanakirjatyyppeiden teosten kohdalla. Sen sijaan hypertaiteen kohdalla ei nopealla päivityksellä ole merkitystä ellei sitten nopeasta muunneltavuudesta tehdä teoksen olennaista osaa. Se että maailman kaikki kirjallisuus on näppäimen painalluksen päässä, ei myöskään ole muuta kuin teoreettinen

mahdollisuus. Jos valinta nykyisinkin on vaikeata, erityisen vaikeata se on tuossa tilanteessa. Asiaan liittyy lisäksi tavattoman paljon teknisiä, kielellisiä ja tekijänoikeudellisia ongelmia. Oma merkityksensä asioiden kehitykselle on sillä seikalla, että monien mielestä kirjastossa harhaileminen, kirjojen poiminta hyllyistä ja niiden selailu tuntuu mukavalta ja on rauhoittavaa. Helposti teknisen muutoksen vauhdissa unohtuu se, että käyttäjä ja kuluttaja määräävät viime kädessä teknologian suunnan.

Toisaalta taas se, että teksti tietokoneen ruudulla on hitaampaa lukea kuin paperilla oleva teksti, pitää paikkansa. Lukemisessa on kuitenkin vain harvoin kyse nopeudesta. Näytöt puolestaan paranevat kaiken aikaa ja monet niistä tuntuvat jo paperin veroisilta. Sama koskee kannettavuutta. Tietokoneet ovat keventyneet ja pienentyneet sekä erikoistuneet ja vastavasti niiden teho on lisääntynyt. Eiväthän vanhat kirjatkaan mitään kannettavia olleet. Niitä sekä kirjoitettiin että luettiin seisaaltaan pulpetin ääressä määräpaikassa.

Multimedia-teoksessaan Nielsen on nostanut hypertekstin olennaisiksi eduiksi sen, että se integroi kolme merkittävää teknologian aluetta: julkaisutoiminnan, tietotekniikan sekä television ja filmin. (Nielsen 1995, 14.) Merkkejä tuosta on selvästi nähtävissä. Integroituminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, että yhdellä laitteella korvattaisiin aikaisemmat eri tehtäviin erikoistuneet laitteet. Suunta lienee se, että esimerkiksi tietokoneella on TV:n ominaisuuksia ja päinvastoin. Ja miksei myös kirjalla voisi olla tietokoneen ominaisuuksia ja päinvastoin, kuten tämänhetkinen kehitys tuntuisi osoittavankin.

Kirjoittajan rooli

Kutsun hyperdokumentin kirjoittajaa vain kirjoittajaksi, vaikka useimmiten sellaisen takana näyttääkin olevan tekijäryhmä, joka monessa suhteessa muistuttaa elokuvan tekemiseen tarvittavaa ryhmää. Mukaan tarvitaan monenlaista asiantuntemusta tietokonetietämyksestä sisältöjen hallintaan ja kuvaruudun ulkoasuun asti, mukaan tarvitaan ohjelmointitekniikan taitaja, tarvitaan joku, joka osaa käsitellä kuvaa ja ymmärtää kuvan merkityksen. Sama koskee tietenkin ääntä ja tekstiosuuksia. Lopullisen kokonaisuuden on lisäksi oltava parhaimmillaan enemmän kuin vain osiensa summa.

Vaikutelmani on, että vielä tällä hetkellä ei ole ennättänyt muodostua hypertekstidokumentin ilmaisukieltä tai varsinaisia omia ilmaisukeinojakaan, vaan asioita tehdään yksittäisillä erityisaloilla muodostuneiden käytäntöjen mukaisesti. Hypertekstiohjelma tai HTML asettavat edelleenkin joitakin rajoituksia kirjoittajan tavoitteille. Näyttää myös siltä, että hyperdokumenteissa mielellään testataan nimenomaan tekniikan tai ohjelmistojen rajoja. Kauan ei kuitenkaan kestäne, ennen kuin hyperdokumenttien omat ilmaisukeinot alkavat vakiintua, ja silloin puhutaan myös hyperdokumentin rakenteesta ja rytmistä tai interaktiivisuuden, assosiativisuuden ja immersiiivisyyden asteesta sekä hyperestetiiikan olemuksesta. Hypertekstitaide joutuu näillä kohdin itse määrittelemään itsensä.

Tällä hetkellä on olemassa ja käytössä useita erilaisia hypertekstiohjelmaa, jotka on suunniteltu määrätyn tyyppiin tehtäviin. Ongelmana on se, että dokumenttien siirto ohjelmien välillä on vaikeata tai mahdotonta. Kirjoittaja on pitkälti sidoksissa valitsemaansa ohjelmaan ja laitteistoon. Selvää lisäksi on, että kirjoittajan täytyy hyvin tuntea tarjolla olevien ohjelmistojen mahdollisuudet, sillä ohjelma määrää myös sitä, millaisia sisältöjä sen avulla voi ilmaista. Suurta edistysaskelta tässä suhteessa on merkinnyt HTML-koodin tuominen näihin ympäristöihin. Standardisointi ja standardien laajentaminen ovat

kuitenkin jo nyt aiheuttamassa ongelmia selainten kykyyn käsitellä verkossa olevia hyperdokumenteja.

Vaikka eräänä hyperdokumentin keskeisenä ominaisuutena pidetäänkin assosiativisuutta, sillä on kirjoittajan näkökulmasta oma selkeä rakenteesta. Jo hypertekstiohjelma määrää osaltaan teoksen rakennetta, kuten edellä olen todennut. Tämän lisäksi pitää mukana olla dokumentin kirjoittajan luoma teoksen muoto. Merkityksiä ei voi välittää ilman rakennetta, pelkkä assosiativinen data ei vielä siihen pysty. Informaatiota ei voi välittää ilman struktuuria.

Ben Shneiderman on varoittanut hyperdokumentin kirjoittajia siitä, että dokumenttiin pakataan liikaa informaatiota. Hänen mukaansa informaatiota on annettava vain riittävästi eri tasoilla ja yksityiskohtia on tarjottava ainoastaan tarvittaessa. (Shneiderman 1991, 149–150.) Tuo muistuttaa samaa, mitä on vaadittu hyvältä taideteokselta: sen on oltava riittävän tavanomainen ja samalla riittävän yllättävä. Uutuutensa ja luonteensa vuoksi hyperdokumentti todella saattaa muodostua liian yllättäväksi; vielä ei ole olemassa ilmaisukonventioita, joten hypertaidetta joudutaan mittaamaan muiden taiteiden luomilla konventioilla.

Assosiativisuus ei siis kirjoittajan kannalta ole mielivaltaista. Hänellä on täytynyt olla jotain sanottavaa, hyperdokumentille on ollut etukäteen olemassa jokin tarkoitus. Tarkoituksiksi ei riitä hyperdokumentti sellaisenaan, vaan olennaista tässäkin on sisältö, jonka välittäminen on tärkeätä ja jonka esittämiseen tämä muoto soveltuu kirjoittajan mielestä parhaiten. Kovin helposti hyperdokumentti tuntuu ajautuvan kikkailuun ja samojen monissa yhteyksissä toistettujen kuva-arkistojen tai Java-appletien ja -Scriptien käyttöön.

Alan Littleford (1991, 363) on viitannut siihen, että hypertekstin linkit useammin heijastelevat sitä, mikä kirjoittajan kannalta on tärkeätä kuin sitä, mitä lukija toivoisi sen heijastelevan. Samaa voisi sanoa romaanista tai draamasta. Kirjoittaja on niissäkin päättänyt, mitä hän vastaanottajalle haluaa sanoa.

Vastaanottajan osuutta korostavassa hyperdokumentissa tämä vain tuntuu ongelmallisemmalta. Esimerkiksi perinteisessä romaanissa ns. fiktiosignaalit – kustantajan nimi, kirjan kansi, myyntipaikka ja niin edelleen – osoittavat lukijalle etukäteen suurin piirtein, mistä tulee olemaan kyse. Hyperdokumentin signaalit eivät toistaiseksi ole vakiintuneita: tekijäryhmät eivät ole vakiinnuttaneet asemaansa, kustantajien mainetta ja kustannuspolitiikkaa ei tunneta. Tällaiset seikat ovat tosin muotoutumassa hypertextien yleistessä, jolloin vastaanottaja voi etukäteen päätellä, onko kyseessä todennäköisesti peli vai opeuksellinen, taiteellinen tai jokin muu tuote.

Lukijan rooli

Lukijan rooli – tässä yhteydessä hyperromaanin – on erityisen mielenkiintoinen. Se näyttää liittyvän esimerkiksi taideromaanin muutokseen laajaltikin. Vaikka romaaniperinteitä saatetaan erottaa useitakin, eräissä niistä voidaan romaanin selkeinä elementteinä nähdä sellaisia tekijöitä kuin kertoja, tapahtumat, juoni ja henkilöt. Romaanin muuttuminen näyttää vuosisatojen saatossa ennen muuta juuri näiden tekijöiden muuttumiselta. Ehkä selvimmin on muutoksen alla ollut kertoja ja hänen roolinsa. Hän on muuttunut perinteisestä hän- tai minämuotoisesta kertojasta objektiiviseksi tai kertojan rooli on jollakin mutkikkaalla tavalla hajotettu tai piilotettu kerrontaan.

Vanhassa romaaniperinteessä kertoja kertoi lukijalle tarpeelliset asiat sopivassa järjestyksessä, jätti tarpeetonta pois ja osoitti eri tavoin hallitsevansa teoksen maailmaa ja tietävänsä sen, mitä lukijalle tulee kertoa. Objektiivisessa romaanissa kertojan tuli puolestaan suhtautua kuvaamaansa maailmaan kuten tiedemies omaansa: kertoa vain sen, minkä omin aistein voi havaita ja oikeaksi osoittaa. Ranskalaisessa uudessa romaanissa mentiin askel pidemmälle. Kertoja ei siellä enää voi tietää, mitkä asiat ovat lukijan kannalta tärkeitä. Hän ei valikoi

materiaaliaan vaan ainakin näennäisesti tarjoaa lukijalleen kaiken mitä havaitsee. Lukijan tehtäväksi jää tehdä materiaalista omat johtopäätöksensä. Paitsi kirjallisuudessa myös sen tutkimuksessa on ollut nähtävissä samankaltaisia linjoja. Kirjailijan tutkimuksen kautta on siirrytty ympäröivien tekijöiden, tekstin ja lopulta vastaanoton tutkimukseen. Nämä tarkastelutavat ovat edelleen käyttökelpoisia. Nyt vain kirjallisuutta on alettu tarkastella entistä useammin osana medioita, jotka vaikuttavat monin tavoin toisiinsa.

Tällä tiellä hyperromaani merkitsee tavallaan ääripäätä. Teos syntyy vasta vastaanottoprosessin aikana lukijan assosiaatioiden mukaan. Lukija on samalla teoksensa kirjoittaja. Selvänä pidän sitä, että pian syntyy – ellei jo ole syntynytkin – sellainen hypertaideteos, jossa vastaanottajan on ensin luotava se ympäristö, jossa hän tulee liikkumaan, vähän siihen tapaan kuin joissakin nykyisissä roolipeleissä. Täysin uutta tällainen vastaanottohetkellä tapahtuva teoksen luominen ei toki ole. Luulen, että kansanrunouden esittäjät joutuivat monesti menettelemään hypertekstuaalisesti eli valitsemaan esittäessään useista mahdollisista etenemismahdollisuuksista yhden. Myös musiikissa soittajien improvisaatiot voidaan nähdä esimerkkinä tästä. Samoin osa aikamme orkesterimusiikkia antaa soittajille mahdollisuuksia esittämishetkellä toteutettuihin valintoihin.

Tämä kuulostaa upealta: jokainen loisi itse itselleen sellaisia teoksia kuin haluaisi kulloinkin vastaanottaa. Tähän sisältyy kuitenkin harha. Eivät ihmiset lue toisten kirjoittamia runoja sen vuoksi, etteivät itse pystyisi sellaisia myös kirjoittamaan. Varsin monet pystyvät. Toisten kirjoittamat ovatkin mielenkiintoisia siksi, että niiden avulla saamme tietää, miten muut jäsentävät tämän yhteisen maailmamme, ja miten he asioita näkevät ja mitä niistä ajattelevat. Kaikki lukijat eivät tule olemaan kiinnostuneita hypertekstin tarjoamasta vapaudesta.

Edellä puhuin fiktiosignaaleista ja siitä, että hyperdokumentissa nämä eivät vielä ole vakiintuneita. Tähän liittyy lukijan kannalta mielenkiintoinen seikka. Hyperdokumentti par-

haimmillaan on erittäin laaja, jotta se voisi tarjota vastaanottajalle todellisia valinnan mahdollisuuksia. Tämä tarkoittaa, että lukijalla on itse asiassa luettavanaan useita teoksia samanaikaisesti, ja nämä teokset voivat olla jopa eri kirjoittajien kirjoittamia. Tämä runsaus merkitsee sitä, että lukijalla ei voi olla tietoa siitä, mitä kaikkea dokumentti voi tarjota tai siitä, mikä tässä kokonaisuudessa olisi hänen kannaltaan tärkeitä. Edes edessään olevan teoksen laajuudesta hänellä ei ole selvää käsitystä. Voi jopa syntyä tilanne, että lukija tietää käsissään olevan mielenkiintoisen teoksen, mutta hän ei löydä sitä. Tai jos löytää, hän ei ehkä pysty osoittamaan muille mitä on löytänyt.

Tällä hetkellä ei ole tietoa siitä, millä perusteilla hyperdokumentin lukija valitsee tietyn etenemistien jonkin muun sijasta. Tämä valintahan juuri sulkee monet muut mahdollisuudet pois. Etenemisprosessia säätelevät tietenkin monet tekijät. Esimerkiksi vastaanottajan aikaisemmat lukemiskokemukset ja niiden synnyttämät odotukset vaikuttavat valintoihin. Mahdollisesti valintaprosessi noudattaa samanlaisia lakeja kuin tavanomainen taiteen tulkintaprosessi, joskaan viimeksi mainittuakaan ei loppuun asti tunneta. Varmasti vastaanottaja kuitenkin teosta rakentaessaan odottaa saavansa jotakin: esteettisiä ja muita elämyksiä, iloa, lohtua, apua tai jotain muuta itselleen tärkeitä.

Kirjan tulevaisuus

Digitaalisen tekstin nopea yleistyminen, CD-ROM-materiaali tai vain elektronisessa muodossa ilmestyvät lehdet ja ennen muuta Webin nopea laajeneminen ovat viime aikoina usein nostaneet esiin kysymyksen kirjan kohtalosta. Tässä suhteessa on nähtävissä ero tietokirjallisuuden ja muun kirjallisuuden välillä. Erilaisia hakuteoksia – tietosanakirjoja, sanakirjoja, karttakirjoja ja vastaavia – on saatavissa varsin edullisesti CD-ROM-versioina ja ne ovat nopeasti löytäneet tiensä myös verkkoon.

Niiden pitäminen ajan tasalla on suhteellisen yksinkertaista ja käyttäjän kannalta edullista.

Myös varsinaista kirjallisuutta, kuten Goethen tai Shakespearen teoksia, *Raamattu* jne. on saatavissa elektronisina versioina. Aluksi näitä toimitettiin levykkeillä, nyttemmin lähes kaikki tekijänoikeudeton kirjallisuus on löydettävissä verkosta. Näiden tekstien käyttö tieteellisissä yhteyksissä tai hakuteoksina on tässä muodossa yksinkertaista. Sen sijaan niiden lukeminen ei suinkaan ole helppoa. Todennäköisesti teokset edelleenkin luetaan normaalin kirjan muodossa ja vasta niiden tieteellinen tai muu kuin esteettinen käyttö tuo mukanaan vaahteen elektronisesta versiosta. – Käytössäni on usean vuoden ajan ollut CD-ROM-levy, jolla on 3 500 kirjaa pelkkinä tekstiversioina. Olen usein etsinyt jotain tiettyä asiaa tai sitaattia tämän levyn avulla. Ainuttakaan teosta kokonaan en kuitenkaan tässä muodossa ole lukenut. Tilanne muuttuu toiseksi silloin, kun jokin teos on olemassa vain digitaalisena verkossa.

Vaikka tuo määrä tuntuu suurelta, nykyinen DVD-tekniikka mahdollistaisi kokonaisten suurten kirjastojen siirtämisen yhdelle levyille. Pahoin kuitenkin pelkään, että kenelläkään ei ole kiinnostusta tuottaa suomeksi maailmankirjallisuuden mestariteoksia tällaisena DVD-levynä, vaikka sellainen olisikin erittäin käyttökelpoinen. Pikemmin näyttää siltä, että kirjanomaisuus – suuri tekstimäärä ja vähän kuvia – alati vähenee. CD-ROM -levyt tuntuvat täyttyvän äänistä, monenlaisista liikkuvista ja liikkumattomista kuvista ja mukaan liitetystä muusta oheismateriaalista. Kun suuri tietosanakirja nykyisin toimitetaan vaikkapa kahdella CD-ROM -levyllä, sen käyttö ei ole kovin yksinkertaista vaan muistuttaa jälleen takavuosien ”lerpusulkeisia”.

Hyperkirjaa voidaan pelätä tai kritisoida sen teknisen luonteen vuoksi. Sehän vaatii aina tietokoneen, jotta se ylipäänsä voidaan vastaanottaa. Selvää onkin, että tietokone ei esteettisessä mielessä pysty kilpailemaan kauniisti sidotun, kauniisti kuvitetun ja kauniilla tekstityypillä ladotun kirjan kanssa. Sa-

moin monet kirjan statusta luovat ainekset jäävät hyperdokumentista pois. Poissa ovat ensipainokset, nahkaselkäiset teokset ja kulttuurikodin täydet kirjahyllyt. Niiden tilalle on tullut työhuoneen pöydälle tekninen laite, jossa sekä näyttöruutu että tekstityyppi ovat pitkälle standardisoituja. Vastaanottajalta vaaditaan lisäksi joitakin tavanomaisesta lukemisesta poikkeavia valmiuksia.

Osa tällaisista peloista saattaa johtua ensiksikin siitä, että me lukijoina olemme vielä perinteisen kirjan lukijoita. Meillä on selvä tuntuma siitä, mitä tietyn paksuiseen, tietyn kustantajan julkaisemaan tietyn näköisen kannen omaavaan teokseen todennäköisesti kuuluu. Toiseksi syynä voi olla se, että lukijoilla ei vielä ole valmiuksia lukea vain elektronista tekstiä, puhumattakaan digitaalisesta romaanista. Useimmat eivät ole sellaista edes nähneet. Ja kun sellaisen haluaisi nähdä, vaikea olisi lajin edustajaa löytää. Niitä ei ole kirjastoissa, niitä ei löydy kustantajien luetteloista tai kirjakaupoista. Ne ovat nykyisin hieman kuin salaseurojen esoteerista materiaalia, jonka vain vihkiytyneet ovat nähneet ja lukeneet tai tietävät, mistä niitä voi saada.

Saattaa myös olla, että kirjankustannusala ei ole järin innostunut ohjaamaan lukijoitaan digitaalisen tekstin pariin, koska nykyisessä tuotantoprosessissa kyse on monen ihmisen elinkeinosta. Luulen kuitenkin, että useimmilla kirjankustantajilla on valmius hyvinkin nopeasti tarjota markkinoille hypertekstiteoksia, mikäli kysyntää alkaa ilmetä. Tällä hetkellä alue kuitenkin näyttää enemmän viihde-elektronikalta kuin vaikkapa hypertaiteelta. Voi käydä niinkin, että hypertaiteen erääksi ominaisuudeksi vakiintuukin pelinomaisuus.

Tähän liittyy vielä se, että ainakin näkemäni hyperkirjallisuus on ollut toistaiseksi parhaimmillaankin vain mielenkiintoista, puhuttelevia sisältöjä löytyy harvoin. Vika voi tietenkin olla kirjakeskeisessä persoonassani ja lukemistottumuksissani. Varsin monet teokset ovat olleet romaanien käännöksiä hypermediaksi, jolloin lopputulos parhaimmillaan yleensä jää, kuten

sanottu, mielenkiintoiseksi. Tietokoneen osuutta en kuitenkaan mielelläni liioittelisi. Vaikka teos ei ole ilman tietokonetta luetavissa tai kirjoitettavissa, itse teksti ei ole koneen tuottamaa. Ja jos teksti joissakin tapauksissa on koneen tuottamaa, sen mielenkiintoisin osa lienee ohjelma, joka tekstin generoi.

Tietokone on monien lukijoiden mielestä varsin hankala väline kirjaan tai sanomalehteen verrattuna. Tästä syystä onkin kehitetty erilaisia enemmän kirjan tai sanomalehden kaltaisia laitteita tai käyttäjälähtymiä. Digitaalinen muste saattaa lähivuosina mahdollistaa lähes kirjan tai lehden kaltaisen mahdollisuuden lukemiseen. Tällä hetkellä markkinoilla on jo ”eBook”-nimellä tunnettu verkosta ladattavaksi tarkoitettu ”kirja” eli kirjan kokoinen tietokone, johon sisältö voidaan ostaa Internetistä verkon kautta. Laitteeseen mahtuu useita tavallisia kirjoja.

Kirjojen sisältö voidaan välittää näinkin, sen sijaan muut kirjan kulttuuriset arvot jäävät ehkä saavuttamatta. Kun eBookin kirjat on luettu, niiden tilalle ladataan verkosta uudet kirjat, jolloin vanhoja ei jää hyllyyn tarvittaessa selailtaviksi. Toki ne voi myöhemmin ladata uudelleen. Myös tavanomaiset tietokoneeseen liittyvät ongelmat siirtyvät tässä kirjaan: uutta lukemista ei ehkä pystykään halutessaan lataamaan verkkojen tai ohjelmistojen häiriöiden vuoksi, kirja saattaa kesken lukemisen ”tiltata”, jolloin lukeminen on mahdotonta, paristot tai akku saattavat yllättäen tyhjentyä tai jotain muuta tällaista, mitä perinteisen kirjan kohdalla ei tapahdu. Etuja taas ovat mahdollisuus pitää mukanaan pienessä tilassa suurta kirjamäärää, tietyn tekstikohdan löytämisen helppous tai paperin kulutuksen väheneminen.

Jay David Bolter (1991, 27) arvelee kirjoittajan ja lukijan välisen rajan hämärtyvän hypermediatekstissä. Tämä on totta. Näkisin hypertextin uutena ilmaisuvälineenä, joka on tullut olemassa olevien käytäntöjen rinnalle. Se ei ole kirjan, elokuvan tai valokuvankaan haastaja. Nämä jatkavat olemassaoloon joskaan eivät entiseen tapaan. Uusi väline pakottaa ne et-

simään ominta luonnettaan ja itselleen parhaiten soveltuvia mahdollisuuksia. Hyperteksti on niiden rinnalla monipuolinen ja joustava väline. Se tulee varmasti kyseenalaistamaan aikaisempia mielikuvia ja käytäntöjä. Pelkkä virtuaalitodellisuuden mahdollisuus on haaste todellisuudelle.

Lopuksi

Hyperteksti on levinnyt erittäin nopeasti eri elämänaloille, myös taiteilijan työvälineeksi. Webistä löytää jo nykyisin monenlaisia hyperdokumentteja, jopa hyperromaanejakin on useita. Kuten Manuel Castells toteaa teoksessaan *The Rise of the Network Society*, ihmiskunta on käymässä lävitse samanlaista suurta muutosta kuin silloin, kun kirjoitustaito erotti kirjoitetun kommunikaation audiovisuaalisesta symbolijärjestelmästä. Nyt eriviestinnän muodot ovat yhdistymässä yhdeksi interaktiiviseksi kommunikaatiojärjestelmäksi. (Castells 1996, 328.) Ja de Kerckhoven (1997, 123) mukaan aina, kun painopiste siirtyy medias- ta toiseen, koko kulttuurimme muuttuu. Tätä muutosta olemme parhaillaan kokemassa.

Asioiden hallinta verkossa tulee asettamaan suuria vaatimuksia hyperdokumentin lukijalle, joskin erilaisten älykkäiden toimintojen avulla voidaan hänen valintojaan helpottaa. Pääongelmat tulevat olemaan enemmänkin teknisiä luonteeltaan ja eivät sellaisenaan kosketa tavallista hyperdokumentin lukijaa. Sen sijaan alussa mainitsemani seikka, että huomattava osa teksteistä – myös fiktiivisistä – välitetään muiden medioiden kuin kirjallisuuden kautta vaatii myös perinteisen kirjallisuuden lukijalta audiovisuaalisen tekstin lukutaitoa. Uuslukutaito ei tarkoita suinkaan yksinomaan tietokoneen käytön osaamista vaan nimenomaan sen ymmärtämistä, miten erilaiset ilmaisuvälineet sanomansa muodostavat.

Hyperdokumentin ja vallankin hypertaiteen kohdalla olemme vasta tien alussa. Vaikka nykyinenkin hypertaide korostaa

vastaanottajan roolia, kyse useimmiten on hänen valinnoistaan kirjoittajan rakentamassa ympäristössä. Täysin mahdollinen ja varmasti todennäköinenkin on sellainen hypertaideteos, johon edellä viittasin. Siinä vastaanottaja joutuu aluksi luomaan sen ympäristön, jossa hän haluaa liikkua. – Ja aivan lopuksi: ehkä meitä humanisteja vähän pelottaa tekniikan vahva asema ominen perinteisten arvojemme rinnalla. Lienee kuitenkin niin, että barbaarisella vuosisadallamme tekniikka on niitä harvoja alueita, joilla ihminen voi vielä nähdä aitoa kehitystä ja edistystä.

Lähteet

Jay David Bolter: *Writing Space. The Computer, Hypertext, and the History of Writing*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc. 1991.

Manuel Castells: *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publ. 1998.

Derrick de Kerckhove: *The Skin of Culture. Investigating the New Electronic Reality*. Kogan Page 1997.

Joukkoviestintätilasto. Finnish Mass Media 1995. Tilastokeskus 1995.

Aki Järvinen: *Hyperteoria*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja, Jyväskylän yliopisto 1999.

Mikko Lehtonen: *Tutkainta vastaan*. SKS 1998.

Alan Littleford: ”Artificial Intelligence and Hypermedia”. – Emily Berk and Joseph Devlin: *Hypertext/Hypermedia Handbook*. McGraw-Hill 1991.

Cliff McKnight – Andrew Dillon – John Richardson: ”A Comparison of Linear and Hypertext Formats in Information Retrieval”. – Ray McAleese and Catherine Green: *Hypertext: State of the Art*. Intellect Limited 1990.

Jakob Nielsen: *Hypertext and Hypermedia*. Academic Press 1990.

Jakob Nielsen: *Multimedia and Hypertext*. Academic Press 1995.

Ben Shneiderman: ”Editing to Structure a Reader’s Experience”. – Emily Berk and Joseph Devlin: *Hypertext/Hypermedia Handbook*. McGraw-Hill 1991.